

DAVID ŠIMEČEK
Karolio universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: istorinė kalbotyra; skandinavų, germanų, baltų kalbos; baltų ir skandinavų mitologija.

Marta Eva Běťáková, Václav Blažek
ENCYKLOPEDIÉ BALTSKÉ
MYTOLOGIE

Praha: Libri, 2012, 288 p.
ISBN 978-80-7277-505-7

Prahoje 2012 m. čekų kalba išleista *Baltų mitologijos enciklopedija* žodyno forma pristato svarbiausias lietuvių, latvių bei prūsų dievybes, mitologines būtybes, kitas mitologemas ir su mitologija susijusius reiškinius. Autoriai – plataus akiračio indoeuropeistas Václavas Blažekas ir baltistė Marta Eva Běťáková – atstovauja Brno Masaryko universiteto mokyklai. Čekijos mastu tai yra pirmą knygą apimties studija, skirta baltų mitologijai, nors šią tyrimų sritį čekai pradėjo tyrinėti jau nuo XIX a. pradžios.

Baltų mitologija domimasi nuo baltistikos atsiradimo Čekijoje. Jos tyrimą lyginamajame kontekste, ypač atsižvelgus į artimiausią slavų tradiciją, ypatingai skatino XVIII–XIX a. sandūros čekų tautinis atgimimas. Įdomios išvalgos įžiūrimos jau XVIII a. gale. Tai gerai parodo ir recenzuojamas žodynas, kur, pavyzdžiui, nurodomos tebeaktualios J. Dobrovskio mintys, gretinančios baltišką velnią su sen. če. *Veles* (p. 195). Sistemingesnio mitologijos tyrinėjimo istorija glaudžiai susijusi su baltų filologijos pradininku, slavų filologijos profesoriumi Vroclave ir Prahoje, Františku Ladislavu Čelakovskiu (1799–1852). Atskiro darbo apie baltų mitologiją jis neišleido, tačiau pastabos, komentuojančios jo išverstų lietuviškų dainų tekstus, ir universitetinės paskaitos aiškiai rodo, kiek lietuvių mitologija jam buvo aktuali. Dėmesį šiai problematikai taip pat rodo rankraštinis čekų–lietuvių kalbų žodynas, kuriame gausu teonimų, mitologinių būtybių pavadinimų, pasitaiko komentarų, papročių bei ritualų aprašymų. Nepaprastai dideliu tiražu (800 egz.) 1827 m. Čelakovskio išleistas *Litewské Národní Pjśně*, parengtos Liudviko Rėzos 1825 m. rinkinio pagrindu, plačiąją čekų visuomenę supažindino su kai kuriomis patraukliomis lietuvių mitologemomis.

Kokybiškai kitokiu lygmeniu Čelakovskio tradiciją Prahoje pratęsė kalbininkas Augustas Schleicheris (1821–1868). 1857 m. savo lituanistinėje chrestomatijoje jis

pirmas išleido lietuvių mitologines sakmes, prieš tai paskelbė reikšmingų parengiamojo pobūdžio darbų, kuriuose aprašė ir lyginamosios kalbotyros šviesoje aptarė, be kita ko, ir lietuvių mitologijos realijas. Kitos kartos tyrėjas Leopoldas Geitleris (1847–1885), keliaudamas po Lietuvą (1873), rinko dainuojamąjį folklorą (deja, užrašų likimas iki šiol nėra aiškus). Grįžęs į Čekiją, čekų periodikoje žadėjo paskelbti lietuvių mitologijos apžvalgą, tačiau dėl nežinomų priežasčių savo ketinimo, atrodo, neįvykdė. Kito slavisto ir mitologo Jano Hanušo Machalo (1855–1939) palikime yra išlikęs rankraštinis tekstas anglų kalba *Baltic Mythology*. Šis darbas, kuriame aptariami svarbiausi baltų mitologijos dievai, mitologinės būtybės ir susijusios temos, paminėtas ir recenzuojamos knygos pratarmėje (p. 20), tačiau atrodo, kad jo reikšmė žodyno autorių gerokai pervertinta. Apibendrinamojo pobūdžio studija, skirta 1916 m. enciklopedijos *The Mythology of All Races* 4 tomui (matyt, dėl Pirmojo pasaulinio karo įvykių tyrimas nepasiekė JAV leidėjo ir nebuvo išspausdintas), pasižymi rimtais trūkumais, kurie akivaizdūs net atsižvelgiant į XIX a. pabaigos filologijos lygį. Dėl to J. H. Machalo studija labiausiai vertintina iš Čekijos baltistikos istorijos perspektyvos, o ne kaip dėmesio vertas baltų mitologijos tyrinėjimas.

Taigi tokios apimties enciklopedinio pobūdžio veikalas Čekijoje pasirodė tik dabar, bemaž dviem šimtmečiams praslinkus nuo čekų baltistikos atsiradimo. Jau vien dėl to šios knygos pasirodymas yra svarbus įvykis: leidinys pirmą kartą išsamiai supažindina Čekijos visuomenę su dar nepakankamai pažįstama archaine baltų kultūros sritimi. Knyga yra naujausias leidinys iš leidyklos *Libri* serijos, skirtos įvairių tautų mitologijai pažinti. Ji iš kitų serijos knygų išsiskiria tuo, kad nėra tik kitų veikalų kompiliacija, bet originalus įnašas į baltų mitologijos tyrinėjimą – ypač dėl išsamių bei taiklių etimologinių įžvalgų. Knyga skirta tiek mokslininkams – kalbininkams, istorikams, etnologams, mitologams – tiek ir platesnei visuomenei.

Knyga prasideda pratarme, kuri glaustai aptaria baltų tautas, jų istoriją. Po pagrindinės žodyno dalies pateikti priedai: prūsų dievų sąrašai ir legenda apie Vilniaus įkūrimą. Knygos gale – pirminiai šaltiniai, naudota mokslinė literatūra ir su baltų kultūra susijusių čekiška išleistų tekstų sąrašas. Tekstą papildo nespaltvotos nuotraukos, kurios iliustruoja aptariamus dalykus.

Žodynas konstruojamas abėcėlės tvarka, o kadangi lygiagrečiai įtraukiama lietuvių, latvių ir prūsų medžiaga, prie konkrečių sąvokų pirmiausia nurodoma, kuriai baltų grupei aptariamas reiškinys priskirtinas. Jei dievybė būdinga visoms baltų grupėms, jos pavadinimas pateikiamas rekonstruota forma, pavyzdžiui, **Deivas*, o pačiame žodyno straipsnyje pateikiami visų trijų giminingų tautų duomenys, susiję su aptariamu reiškiniu. Kitomis kalbomis užrašyti arba iškraipyti pavadinimai taip pat pateikiami rekonstruota forma, o šalia pažymėtos formos, užrašytos šaltiniuose, pvz.: **Patulas (Patollus, Patollo)*. Toks žodžių pateikimo būdas, žinoma, kartais neapsiriboja istoriniuose šaltiniuose paliudytų formų sunorminimu, nes rekonst-

rukcija yra kartu ir interpretacija, kurios pagrindu žodis aiškinamas. Antai Ipatijaus metraštyje paminėtas dievas, kuris įprastai lietuvinamas kaip *Nunadievis* ir laikomas dangaus dievo pavadinimu, žodyne yra pateiktas forma **Numa-deivas*, apibūdintas kaip „lietuvų namų dievas“ ir siejamas su Lasickio užrašytu namų dievu Numėju.

Kai išlieka tik pavadinimas (o tokių atvejų nemaža), tik remiantis etimologija teįmanoma ką nors sužinoti apie dievybės ar mitinės būtybės kilmę ir reikšmę. Kalbinė analizė šiuo atžvilgiu tampa vienu iš pagrindinių tyrimo įrankių, ir ji sudaro vertingiausią šios knygos dalį. Kai kurių žodžių etimologijos pateikiamos pirmą kartą, pavyzdžiui, Perkūno, kurio pavadinimas aiškinamas kaip sudurtinis žodis su sandais **per-* ‘perti’ ir **kun-* (plg. lo. *cuneus* ‘pleištas’).

Kai kurios lingvistinės analizės užima didžiąją pavienių žodyno straipsnių dalį, nepalikdamos erdvės kitiems gvildenamųjų reiškinų aspektams aptarti. Pavyzdžiui, dievo *Puš(k)aičio* straipsnį sudaro beveik vien etimologinė analizė, nors šaltiniuose yra įdomių faktų apie jo garbinimą ir su juo susijusius ritualus. Straipsnyje, skirtame *Aušrai* (rekonstruota rytų baltų forma **Auštrā*), kuri autorių tapatinama su *Aušrine*, pateikta giminingų baltų bei kitų indoeuropiečių kalbų duomenų (pavyzdžiui, net iš dviejų s. gr. kalbos dialektų, lotynų klasikinės ir ankstyvosios stadijos kalbos), tačiau apie Aušros vaidmenį tautosakoje, deja, nutylima.

Kaip jau buvo pažymėta, knyga nėra ankstesnių mitologijos tyrėjų pažiūrų ir nuomonių perpasakojimas. Enciklopedijoje mitologijos kaip mokslo šakos pasiekimai, įvairių studijų duomenys kritiškai įvertinami ir svariai papildomi autentiškų pirminių šaltinių tyrimu. Šaltinių ir literatūros sąrašai ganėtinai įspūdingi. Labai gerai, kad tekste dažnai cituojami patys šaltiniai: kronikos, istoriniai dokumentai, tautosaka ir pan. Yra pateikiamas cituojamo šaltinio vertimas į čekų kalbą, o išnašose – tekstas originalo kalba. Tai duoda galimybę priartėti prie aptariamos pirminės medžiagos. Deja, bibliografinių nuorodų sistema tokia sudėtinga, kad kartais atrodo, tarsi autoriai būtų nesitikėję, jog kas nors ja naudosis. Nuorodų į leidinius, iš kurių paimtos šios šaltinių citatos, dažniausiai nerandame nei prie cituojamojo teksto vertimo, nei prie originalaus teksto išnašoje. Jos, priešingai, negu būtų galima tikėtis, kartu su visa kita susijusia bibliografija, pateikiamos straipsnių pabaigoje. Niekur nepažymėta, kuri bibliografijos nuorodos santrumpa kuriam cituojamam tekstui priklauso. Tai gerokai apsunkina darbą su ilgesniais įrašais, kur cituojama daugybė šaltinių, o visos nuorodos sudėtos straipsnio gale.

Kai skaitytojas, neatsižvelgdamas į nuorodas, t. y. į šaltinius, pasikliauja ir vadovaujasi knygoje pateiktomis citatomis, tai, žinoma, svarbu turėti tikslų originalo perrašą. Šį reikalavimą nelabai atitinka tekstai bažnytine slavų kalba, kurie kažkodėl pateikiami lotyniškais raidėmis. Vertimuose kartais pasitaiko netikslumų.

Reikšmingesnis trūkumas pastebimas folkloristinėje terminologijoje. Knygoje gana dažnai figūruoja čekų sąvoka *pohádka*, t. y. „pasaka“ ten, kur iš tikrųjų kalbama

apie mitines sakmes (kaip, pavyzdžiui, straipsnyje apie aitvarą) ir kitus naratyvinius žanrus. Nereiklus knygos skaitytojas šio painiojimo gal ir nepastebės, tačiau mokslinis diskursas terminologijos tikslumo atžvilgiu reikalauja didesnio dėmesingumo.

Nors ir turėdama išvardytus trūkumus, *Baltų mitologijos enciklopedija* yra reikšminga lyginamuoju tyrimo metodu pagrįsta studija, kuri ypač (bet ne vien) dėl savo lingvistinių įžvalgų pritrauks baltistų, slavistų ir kitų sričių tyrėjų dėmesį Čekijoje ir užsienyje.

Įteikta 2014 m. gegužės 15 d.

DAVID ŠIMEČEK
*Ústav germánských studií Filosofická fakulta
Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, Czech Republic
arfea@seznam.cz*